

**Hans-Hermann Bartens, Lars-Gunnar Larsson, Katja Matisson,
Judit Molnár, Tiina Savolainen (Hrsg.):**

Kiel joug om šild.

Festschrift zum 65. Geburtstag von Eberhard Winkler.

Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica Band 94.

Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2020. 441 o.

Eberhard Winkler, a göttingeni Georg-August Egyetem Finnugor Szemináriumának professzora 2020. július 31-én töltötte be 65. életévét. Ebből az alkalomból kollégái ünnepi kötettel köszöntötték, amely a Societas Uralo-Altaica kiadványsorozatában jelent meg. A kötet 28 szerző 26 tanulmányát, valamint az ünnepelt életpályájának összefoglalását (Zum Geleit XI–XVII), publikációinak jegyzékét (1–12) és a gratuláló személyek és intézmények listáját (Tabula gratulatoria XIX–XX) tartalmazza.

A bevezetőben a szerkesztők egyike, Lars-Gunnar Larsson vázolta fel az ünnepelt pályáját. Ebből kiderül, hogy Winkler professzor, aki a müncheni egyetemen végezte finnugrisztikai és germanisztikai tanulmányait, kezdetben német–finn kontrasztív nyelvészeti kérdésekkel foglalkozott. Érdeklődése később kiterjedt a számi és a balti finn nyelvekre, majd a permi (elsősorban udmurt) és volgai nyelvekre, valamint azok kontaktusnyelveire is (törökségi és balti nyelvek). Filológusként lappangó nyelvemlékeket és kéziratokat rendezett sajtó alá. Feldolgozta többek között a vót nyelv egyik változatának, a mára már kihalt krévin nyelvnek az emlékeit. Az észt Karl Pajusaluval közösen több kötetben adta ki a Rigai-öböl keleti partján élő szálsz-lívek nyelvi emlékeit – szövegeket, nyelvtant és szótárt –, főként A. J. Sjögren és F. J. Wiedemann kéziratosa hagyatéka alapján. A göttingeni egyetem könyvtárában őrzött kéziratok közül is többet sajtó alá rendezett, a 18. századi oroszországi expedíciók emlékei közül például J. E. Fischer és H. L. Ch. Bacmeister feljegyzéseit. Ezen kívül szorgalmas recenzióíró, s a szépirodalmi művek ismertetése sem idegen számára. Ezt a széles érdeklődési kört, valamint az ünnepelt nemzetközi elismertségét tükrözi az ünnepi kötet is. A magyar és német kollégákat hat-hat szerző képviseli, a finnek öten, az észtek négyen vannak. Lív, svéd és orosz nemzetiségűből ketten-ketten szerepelnek a szerzők között, rajtuk kívül egy mari kutató írt a kötetbe.

A tanulmányok szinte mindegyike kötődik az ünnepelt munkásságához. A szerzők többsége hivatkozik E. Winklernek egy vagy több publikációjára. Néhány tanulmány szerzője beszámol az ünnepelthez fűződő

viszonyáról, vagy olyan eseményről, melyben mindketten érintettek voltak.

A kötetben a tanulmányok a szerzők neve szerinti ábécérendben követik egymást. Az alábbiakban én témakörök szerint csoportosítom őket. A tanulmányok címét az eredeti nyelven közlöm, amivel a kötet nyelvi sokszínűségét is illusztrálom: tizenhat német, négy észti, három angol, két finn és egy magyar nyelvű közlemény kapott benne helyet.

Tudománytörténet

Hans-Hermann Bartens *Lappland und Lappen in frühen deutschsprachigen Lexica* című tanulmányában 18. és 19. századi német lexikonokból, történeti, földrajzi, gazdaság- és természettudományi munkákból gyűjtötte össze azokat az információkat, melyek Lappföldre és a lappokra (számikra) vonatkoznak (31–47). Ezek a szakkönyvek egy olyan európai népet mutatnak be, melynek életmódja, hitvilága méltán keltette fel a korabeli német olvasók érdeklődését.

Enn Ernits a vótokból kivált népcsoportra, a krévinekre irányuló kutatás történetét foglalta össze (*Kreevinite keele ja kultuuri uurimise ajaloo*, 95–112). A vótoknak ez a csoportja a 15. század folyamán hadifogyóként került a Kurland-félszigetre, a mai Lettország területére, és évszázadokon keresztül őrizte nyelvét és kultúráját. Bár mára már beolvadtak a lett népességbe, finn és észti kutatók (A. J. Sjögren, F. J. Wiedemann, Lauri Kettunen) dokumentálták nyelvüket és szokásaikat, legutóbb pedig E. Winkler szentelt tekintélyes monográfiát a témának (1997).

A fentebb említett A. J. Sjögrennek a finn nyelvről és irodalomról szóló művét mutatja be Marja Järventausta (*Anders Johan Sjögrens „Ueber die finnische Sprache und ihre Literatur”* (1821), 174–192). A mű keletkezési körülményeinek és recepciójának tárgyalásán túl a szerző részletesen elemzi Sjögren nyelvtanát is. A 19. század elején a pétervári akadémikusnak kevés fogódzója volt egy nem indoeurópai nyelv leírására. A Kalevala előtti finn irodalom bemutatása is érdekes tudománytörténeti csemege.

Korai grammatikákat vizsgál Sirkka Saarinen is, a mari nyelvről írottakat (*Die Darstellung der Substantivdeklinaton in den frühen Grammatiken des Mari*, 325–336). Az elsőt Veniamin Pucek-Grigorovič jegyezte (1775), a másodikat Andrej Al’binskij (1837). E két nyelvtan szemléletén érződik az orosz nyelvtanok hatása, a névszóragozást az orosz esetrendszernek megfelelően írták le. M. A. Castrén (1845) és F. J. Wiedemann

(1847) nyelvtanai viszont tartalmazzák azokat az ismereteket és tapasztalatokat, amelyeket a különböző finnugor nyelvek leírása során szereztek a kutatók.

E. Winkler korábban tanulmányt szentelt egy 18. századi svéd papi diasztiá, az Öhrling család bemutatásának (2005). Lars-Gunnar Larsson ehhez kapcsolódva elemzi Johan Öhrling és Erik Lindahl 1780-ban megjelent számi–svéd–számi szótárát (*Johan Öhrling und das „Lexikon Lapponicum”*, 217–236).

Számi témájú Florian Siegl írása is, aki Halász Ignác 1885. évi „svéd-lapp” szövegközlését veszi górcső alá (*Zu den Texten von Ignác Halász aus der Gegend von Arvidsjaur. Eine dialektologische Annäherung samt kritischer Analyse*, 351–379). A címben jelzett dialektológiai megközelítés azt jelenti, hogy valójában nehéz eldönteni, a kérdéses három szöveg pitei-, umei- vagy lulei-lapp nyelvű-e. A kritikus elemzés keretében a szerző a három szöveg egyikét glosszázva és jegyzetekkel ellátva újra-közlí. A kilenc mondatnyi szöveghez – a szövegközlés óta eltelt 135 év összes nyelvi, nyelvészeti és módszertani ismeretének birtokában – 59 (!) megjegyzést fűz. Végül pedig megállapítja, hogy Halász Ignác munkája minden szempontból használhatatlan. A recenzens méltánytalannak tartja a szerző eljárását.

E. Winkler több tanulmányában foglalkozott J. E. Fischer 18. századi szógyűjtésével, a Göttingenben őrzött *Vocabularium Sibiricum* kérdéseivel (1997, 1999, 2014). Ehhez kapcsolódik Maticsák Sándor tanulmánya (*G. F. Müller und J. E. Fischer: Wissenschaftler für- und gegeneinander*, 237–259), amelyben a szerző áttekinti Müller és Fischer tevékenységét, valamint egymáshoz való viszonyukat. A szentpétervári akadémia 1733-ban indította útnak azt az expedíciót, melynek G. F. Müller is tagja volt. J. E. Fischer 1740-ben csatlakozott hozzájuk. Mindketten gyűjtöttek anyagot a Volga-vidéki és a szibériai népek nyelveiből, de különböző módszerekkel és intenzitással. A tudománytörténészek később megállapították, hogy Fischer a *Vocabularium Sibiricum* összeállításakor a nála iskolázottabb és módszeresebb gyűjtő Müller anyagát is felhasználta. Ennek illusztrálására Maticsák Sándor a szótár mordvin fejezetéből hoz példákat.

Forráskutatás és szövegközlés

A tanulmánykötetben két olyan írás kapott helyet, melyek a forráskutatás körébe sorolhatók: egy lív és egy számi nyelvű szövegemlék közlése. Renáta Blumberga a Finn Nemzeti Archivumban bukkant rá egy lív nyelvű

lutheránus istentiszteleti liturgia szövegére (*Liivinkielinen jumalanpalvelusjärjestyksen käsikirjoitus 1930-luvulta*, 49–61). A kézirat egy finn lelkész, H. K. Erviö hagyatékából került elő, aki az 1930-as években miszsiói szolgálatot végzett a lív tengerpart egyházközségeiben. Itt a hívek korábban csak lett nyelvű istentiszteleteken vehettek részt. A liturgia fordítása 1931-ben készülhetett, a fordító feltehetőleg a nemzeti mozgalom vezetője, a nagy hatású író, költő, Kõrli Stalte és Lauri Kettunen finn nyelvész volt. Minderre a szerzőnek csak közvetett bizonyítékai vannak, de okfejtése meggyőző. A szerző közli a szertartás teljes szövegét, így aki kíváncsi arra, hogy hangzik a Hiszekegy vagy a Miatyánk lív nyelven, ebből megtudhatja.

Cecilia Hedlund tanulmánya is egy lelkészhez, a fentebb már említett Johan Öhrlinghez kapcsolódik (*A short congratulatory text*, 141–153). Öhrling 1742-ben védte meg latin nyelvű magiszteri dolgozatát az uppsalai egyetemen. A disszertáció a lapp nyelv helyesírási kérdéseit tárgyalta. A végén van egy rövid lapp nyelvű köszöntés. Szerzője Olof Hedenstedt, aki nyomban alkalmazta is Öhrling helyesírási elveit. Cecilia Hedlund ezt a köszöntőt közli szó szerint, glosszázva és angol fordítással, valamint lexikai és grammatikai megjegyzéseket fűz hozzá.

Etimológia, nyelvi kontaktusok

Agyagási Klára és Eberhard Winkler közösen fejezték be Bereczki Gábor mari etimológiai szótárát, valamint együtt adták ki August Ahlqvist csuvas nyelvi feljegyzéseit. Agyagási Klára tanulmánya (*Paarige russische Lehnwörter im marischen Vokabular*, 13–29) ehhez a közös munkához kapcsolódik. Három orosz eredetű mari szó (*вóчко* 'hordó' < *бочка*; *кадила* 'füstölő edény' < *кадило*; *мóльо* 'halfajta' < *малявка*) történetét írja le. Az adatgazdag, részletes etimológiák tartalmazzák a szavak összes nyelvjárási változatát, és szólnak a jelentések művelődéstörténeti háttéréről is.

Két másik tanulmány témája is a szókölcsonzés. Patrick O'Rourke és Karl Pajusalu lív jövevényszókat talált a déli és délnyugati észti nyelvjárásokban (*Liivipärane sõnavara eesti keelealal*, 301–314); Lembit Vaba pedig egy lett nyelvjárási szótárban fedezett fel balti finn nyelvi elemeket (*Läänemeresoome keeleaines läti keele Vainiži murde sõnaraamatus*, 397–413). Nemcsak lexikai, hanem hangtani, morfológiai és szóképzéssel, szóösszetétellel kapcsolatos kontaktushatás nyomai is felfedezhetők a vainiži lett szókincsben.

Az uráli nyelvcsalád határait feszegeti Vladimir Napol'skich *Jukagirisch und Uralisch: Was bleibt übrig?* című tanulmányában (279–299). A szerző az uráli–jukagír nyelvrokonság hipotézisét veti össze az újabb etimológiai szakirodalom állításaival. Felhívja a figyelmet arra, hogy a közös eredetűnek feltételezett szavak vokalizmusa számos esetben további magyarázatra szorul. Foglalkozik a magánhangzóváltakozással és a szóvégi magánhangzó eltűnésének kérdésével is.

Jüri Viikberg (*Endisaigne meistimees palper*, 415–423) az alnémet eredetű *palper* 'borbély' szó történetének kapcsán oszt meg érdekes művelődéstörténeti információkat az olvasóval. A borbély, ahogyan mindennütt Európában, sebészorvosi teendőket is ellátott a régi időkben, így a szónak 'felcser' jelentése is lett. Ez a szó a mai észt nyelvben már nem használatos. Kiszorította a *habemeajaja*, szó szerint 'borotváló', azaz 'férfifodrász' foglalkozásnév. A folklór szövegek viszont őrzik a *palper* szó emlékét.

Nyelvészet, nyelvi változások

A szűken vett nyelvészeti témájú tanulmányok közül kettő a társhatározó kérdését érinti. A germanista Dieter Cherubim, az ünnepezt göttingeni kollégája közös utazásait felidézve elmélkedik a comitativus kifejezésről az indoeurópai és a finnugor nyelvekben (*Ich mit ihm. Versuch einer sprachlichen Rekonstruktion von Verbundenheit*, 63–77). A tanulmány második részében az inkluzív személyes névmások (*ő és én, mi ketten, mi*) kérdését tárgyalja. Szintén a comitativus a témája Wagner-Nagy Beáta és Alexandre Arkhipov tanulmányának, de távolabbi rokon, azaz szamojéd nyelvek összefüggésében: *Comitative constructions in Nganasan and Selkup* (425–441). A szerzők kutatásaikat az örvendetes módon rendelkezésre álló adatbázisokra támaszkodva végezheték. Mind a nganasan, mind a szelkup nyelvben esetraggal és névutóval is ki lehet fejezni a társhatározót. A nganasanban ezen kívül van szociatív és konnektív-reciprok képző (ez utóbbi a rokonságnevekhez kapcsolódik). A szerzők vizsgálták a számbeli egyeztetés kérdését is, és megállapították, hogy a két szamojéd nyelv különböző stratégiát követ a társhatározót tartalmazó mondatok állítmányainak formálásában.

Szórendi kérdésekkel foglalkozik Chris Lasse Däbritz (*Bemerkungen zur Wortstellung und Informationsstruktur im Wepsischen. Archaismus und Innovation*, 79–94). A szerző a vepsze korpusz alapján azt tapasztalta, hogy fele-fele arányban fordulnak elő SOV és SVO szórendű szerke-

zetek. Kutatásai során arra a következtetésre jutott, hogy mivel a balti finn nyelvekben az SVO a domináns szórend, az SOV szórendű mondatok megőrzött régiségként maradtak fenn a balti finn előtti nyelvállapotból.

Winkler professzor egyik magyar nyelvű publikációjához (*Az uráli nyelvek habeo-szerkezetének történetéhez*, *Folia Uralica Debreceniensia* 10: 195–207) kapcsolódik Honti László, amikor áttekinti a predikatív birtokos szerkezeteket az uráli és a szláv nyelvekben (*Beiträge zum Verhältnis der prädikativen possessiven Konstruktionen im Uralischen und im Slawischen*, 155–172). A finn *minulla on* és az orosz *у меня есть* 'nekem van' szerkezeti hasonlóságáról többen azt a következtetést vonták le, hogy az oroszban a létigés birtoklás finnugor szubsztrátum. Honti ezt azal cáfolja, hogy más szláv nyelvekben is előfordul a létigés birtoklás. Arra pedig, hogy a finn *minulla on sinut* 'nekem [itt] vagy te' szerkezetben miért kerül a személynévmás accusativusba, az eddigi irodalom Honti szerint nem ad elegendő magyarázatot. Ennek a kérdésnek a megoldásához további, komplex vizsgálatokra van szükség.

Gerson Klumpp tanulmánya (*Kein Mann, der gestohlenen Branntwein trinkt. Kurze Erörterung eines udmurtischen partizipialen Relativsatzes*, 193–203) Eberhard Winkler udmurt nyelvtanához (2011) kapcsolódik. A szellemes írásban a szerző egyetlen, Munkácsi Bernát által feljegyzett mondat alapján tárgyalja a participiális jelzős szerkezetek, a vonatkozó mellékmondatok, a tagadás, a tárgyjelölés, a topik és fókusz kérdését – igen szórakoztató módon. Mindezt tágabb elméleti keretbe is helyezi, s ugyanakkor egy érdekes udmurt lakodalmi szokással is megismerteti az olvasót.

Molnár Judit tanulmányát a kontrasztív nyelvészet körébe sorolhatjuk (*A tárgy elmaradása a magyarban és a mordvinban*, 261–277). A szerző vizsgálatának anyagát magyar novellák erza és moksa fordításaiból gyűjtötte. A végeredményben nem az a meglepő, hogy a magyar és a mordvin eltérő stratégiát alkalmaz a tárgy jelölésében, inkább az figyelemre és további kutatásra méltó, hogy a két mordvin nyelv is jelentősen különbözik egymástól ebben a tekintetben.

Alkalmazott nyelvészet, etnolingvisztika, szociolingvisztika

Tiina Savolainen tanulmánya alkalmazott nyelvészeti témájú, szűkebben a nyelvtanítás kérdéseivel foglalkozik (*Zur Didaktisierung des Nominaltypensystems im Finnischen*, 337–350). A szerző a finnül tanulók és taní-

tók dolgát próbálja megkönnyíteni azzal, hogy didaktikai szempontokat figyelembe véve osztályozza a finn névszótövek bonyolult rendszerét.

A kötetben két etnolingvisztikai tanulmány kapott helyet. Valts Ernštreits lív–észt és lív–lett összehasonlításban gyűjti össze a térbeli tájékozódást segítő irányok, égtájak, szélirányok elnevezéseit (*Sailing Livonian Seas: Direction terms around the Livonian gulf*, 113–126). Kiderül, hogy a Lív-öböl mentén ezek a terminusok a tenger és a szárazföld térbeli viszonyai szerint változnak nyelvenként és nyelvjárásonként.

Pusztay János érzékeléssel, érzékszervekkel, testrészekkel kapcsolatos metaforákat gyűjtött össze a nyenyec nyelvben (*Augen(scheinliche) Metaphern von der nenzischen Arktis*, 315–323). Forrásul Lehtisalo (1956) és Tereščenko (1965) szótárát használta. A legrészletesebben a *sew* 'szem' szóval kapcsolatos metafora bokrát bontja ki, de érinti a nyelvi tabu kérdését is.

Két tanulmányt a szociolingvisztika körébe lehet sorolni. Beszédés az a különbség, és a nyelvek jövőjét is előrevetíti, ami e két tanulmány hangneme között megfigyelhető. Kirsti Siitonen *Puhuttu ja kirjoitettu suomen kieli – muutos ja variaatio* (381–395) című összefoglalásában megpróbálja felsorolni azt a számtalan variációt, melyben a finn nyelv funkcionál – állandó változásban. A finn nyelv különféle változatai jelennek meg a beszélt és írott nyelvben, a finnországi finnek és más anyanyelvűek beszédében, a Finnország határain túl élő közösségek nyelvében. Megjelennek életkori és földrajzi különbségek, változik a nyelvi viselkedés, a szókincs és a stílus. Mindez a nyelv életképességének a jele. Ezzel szemben Margarita Kuznecova azt vélelmezi a mari nyelvi helyzetet elemző, egyre romló adatokat felvonultató tanulmányában, hogy a 21. század végére elfognak a mari beszélők (*Marisch: Was ist zu erwarten?* 205–216).

Irodalom

A tanulmánykötet egyetlen irodalmi témájú cikkét Cornelius Hasselblatt jegyzi: *Die Leiden des jungen Igor. Zu Igor Brodskis wepsischem Roman „Kalarand”* (127–139). Ebben a szerző az 1968-ban született, anyai ágon vepsze származású Igor Brodski regényét mutatja be mint „a fiatal modern vepsze próza” első megnyilvánulását. A regényben alig valami utal arra, hogy hősei vepszék lennének. Sokkal inkább olyan általános emberi érzésekkel küzdenek, mint például a reménytelen szerelem. A világiro-

dalmi párhuzamok közül leghamarabb Goethe hőse, az ifjú Werther jut a szerző eszébe, erre utal a tanulmány címe is.

A kötet címe

Kīel joug om šīld 'A nyelv folyója [olyan, mint egy] híd' – ez a lív nyelvű mondat a kötet címe. A bevezetőben Lars-Gunnar Larsson ezt a metaforát az ünnepeltre vonatkoztatja, aki különböző nyelveken folytatott beszélgetéseivel és megszólalásaival építi a hidat népek és emberek között.

CSEPREGI MÁRTA

ELTE Finnugor Tanszék
Nyelvtudományi Kutatóközpont